

ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ІНТЕЛЕКТУ І ТВОРЧОСТІ У ВІТЧИЗНЯНІЙ НАУЦІ

У статті аналізуються загальні психологічні підходи до вивчення взаємозв'язку інтелекту та творчості з метою виявлення психолого-педагогічних умов ефективного формування інтелектуальної діяльності в навчанні.

Ключові слова: розвиток інтелекту, інтелектуалізація, розвиток творчості.

В статье анализируются общие психологические подходы к изучению взаимосвязи интеллекта и творчества с целью выявления психолого-педагогических условий эффективного формирования интеллектуальной деятельности в обучении.

Ключевые слова: развитие интеллекта, интеллектуализация, развитие творчества.

The paper analyzes the general psychological approaches to examine the relationship between intelligence and creativity to identify psycho-pedagogical conditions for effective formation of intellectual activity in the training.

Key words: development of intelligence, intellectualization, the development of creativity.

Україна, як учасниця Болонського процесу [1–2], розпочала процес модернізації системи педагогічної освіти згідно з основними положеннями парадигми європейського виміру в освіті, а саме: уведення кредитно-модульної системи навчання, і, як наслідок, – зменшення загальної кількості аудиторних годин, відведених на вивчення педагогічних дисциплін, і збільшення частки самостійної роботи (50–60 процентів навчального часу). Проте зменшення аудиторних занять не завжди характеризується якісним наповненням змісту самостійної роботи. Як показує практика, у студентів виникають труднощі під час підготовки рефератів, доповідей та інших видів індивідуальної роботи. У зв'язку з цим особливої гостроти набирає проблема розвитку інтелектуальної діяльності, виявлення потенційних можливостей для цього з урахуванням останніх досягнень у науці.

Аналіз публікацій та останніх досліджень з проблеми дослідження показав, що питання формування творчого потенціалу студентів, розвитку важливих творчих здібностей, якостей, умінь, стилю мислення, діяльності висвітлюються в багатьох наукових дослідженнях. Серед них визначаються певні напрями, що відображають окремі аспекти: вивчення творчої особистості, її потенційних можливостей, здібностей, властивостей, характерних рис (Б. Ананьєв, М. Бердяєв, Д. Богоявленська, І. Маноха, В. Рибалка та ін.), розвиток інтелектуальної культури майбутнього вчителя (І. Зязюн, Г. Костюк, І. Лернер, В. Шахов, І. Якиманська). Спільним у розглянутих підходах є те, що вони лише окреслюють зовнішні вияви інтелекту, тобто інтелектуальні здібності людини. Однак досліджень взаємозв'язку інтелекту і творчості практично немає.

Мета статті. Здійснити аналіз загальних психологічних підходів до вивчення взаємозв'язку інтелекту і творчості задля виявлення психолого-педагогічних умов ефективного формування інтелектуальної діяльності в навчанні.

Інтелектуалізація поняття творчості має місце, коли вчений в своїх дослідженнях керується панівним впливом інтелекту на всі сфери діяльності людини. І. Матіюк вважає, що основою будь-якої діяльності творчого характеру є її когнітивна сфера та інтелектуальні творчі здібності, тому що «будь-який акт творення містить в собі розумне начало, інтелектуальну програму та контрольоване інтелектом здійснення самого творчого процесу. Тим самим припускається інтелектуальна регуляція творчого процесу [7].

У своїх дослідженнях процесу творчості Л. Виготський [3, с. 16] використовував системний підхід, пов'язуючи творчість з інтелектуальними здібностями людини (здатність до уяви) та з афективним компонентом особистості (емоційний настрій, почуття).

Автор оригінальної теорії планомірно-поетапного формування розумових дій та понять – П. Гальперин довгі роки досліджував проблеми розумових здібностей і творчого мислення. Процес розв'язання творчих задач (за П. Гальпериним) виглядає таким чином: поверхове ознайомлення з умовами; безпорядні проби; багатократне повернення до відхилених способів; рішення як інсайт, просвітління. Таким чином неабиякого значення набуває інтуїція, яка є «підсвідомим процесом та має почуттєву природу» [4].

О. Лук надає інтуїції дуже великого значення, вважаючи її «секретом» творчості. Але він підкреслює, що творчість не є повністю підсвідомим процесом, та схематично окреслив декілька етапів творчості: попереднє накопичення матеріалу; підсвідомий пошук асоціативних зв'язків; критична оцінка отриманого результату. Попередній та заключний етап здійснюється під контролем свідомості, другий етап (який є проміжним) є періодом підсвідомо-інтуїтивної роботи мислення. Цей другий етап являє собою лише один відсоток кропіткої праці усього процесу творчості, але без нього творчість є неповноцінною і навіть неможливою [5, с. 60]. Оскільки інтуїція мало піддається вольовій регуляції та має чуттєву природу, необхідним компонентом творчого процесу є свідомо критична оцінка результатів за допомогою логічного мислення з метою перевірки істинності інтуїтивного рішення. О. Лук висловлює заперечення щодо протиставлення понять «мислення» та «творчість», вважаючи їх нерозривно пов'язаними та значущими для процесу творчої діяльності.

Про єдність логічного та інтуїтивного зазначав Я. Пономарьов, який розробив уявлення про центральну ланку психологічного механізму творчості за допомогою зіставлення досліджень розвитку психологічного механізму внутрішнього плану дій (ВПД) з аналізом розв'язання творчих задач інтелектуально розвиненими піддослідними. Вважаючи розвиток ВПД найважливішою особливістю психологічного механізму інтелекту людини, Я. Пономарьов експериментальним шляхом установив декілька етапів розвитку, які в процесі розв'язання творчих завдань трансформуються в структурні рівні її організації, що виступають як функціональні ступені вирішення творчих задач. У відповідності з такими положеннями центральна ланка психологічного механізму творчості характеризується єдністю логічного та інтуїтивного [11, с. 219].

Фази функціонування психологічного механізму творчості (за О. Пономарьовим): логічний аналіз проблеми (активність свідомості); інтуїтивне рішення (активність несвідомого); вербалізація інтуїтивного рішення (функція свідомості); формалізація нового знання – формулювання логічного рішення (функція свідомості). Таким чином, науковець розглядає творчий процес у контексті інтелектуальної діяльності.

Часто дослідники вивчали не сам феномен творчості, а лише здатність до творчості, тобто творчі здібності, які вважалися, підкреслюючи провідне місце інтелекту у творчій діяльності, інтелектуальними творчими здібностями. Б. Нікітін визначає творчі здібності як особливі якості розуму, такі, як спостережливість, уміння зіставляти, порівнювати, тощо [10, с. 6].

В. Андреев виокремлює складові компоненти поняття «творчі здібності»: мотиваційний; інтелектуально-логічний; інтелектуально-евристичний; самоорганізаційний компонент. Усі ці компоненти є тісно взаємопов'язаними, і в процесі творчої діяльності відіграють певну роль, але творчими, у вузькому значенні слова, В. Андреев вважає інтелектуально-евристичні здібності, які включають у себе: здібність генерувати ідеї, висувати гіпотези, фантазувати, асоціативно мислити, бачити суперечності [9]. Як бачимо, творчі здібності включають у себе інтелектуальні.

Інший варіант – коли творчі здібності вважаються складовою та невід'ємною частиною інтелектуальних здібностей. М. Холодна визначає структуру інтелектуальних здібностей таким чином: конвергентна здатність – інтелект у вузькому значенні (рівневі властивості, комбінаторні і процесуальні властивості); креативність – загальна творча здібність (оригінальність, сприйнятливність, метафоричність); навчальність; пізнавальні стилі (когнітивні, інтелектуальні, епістемологічні) [13].

Питання є головним стимулом до пізнавальної та дослідницької активності, які О. Матюшкін вважає складовими початковими етапами розвитку творчості. Пізнавальний розвиток він трактує як творчий процес, внутрішнє джерело розвитку творчості вбачає в пізнавальних потребах. Пізнавальні потреби спонукають людину до творчої активності [8, с. 153 – 154].

Наш сучасник і співвітчизник С. Максименко вважає творчу активність основою творчих здібностей. Зробивши процес формування творчої активності (як одиниці творчих здібностей) предметом своїх досліджень, С. Максименко використав експериментально-генетичний метод. Для вивчення ступеня сформованості творчих здібностей учнів була використана методика Д. Богоявленської та визначення, за її прикладом, трьох основних рівнів інтелектуальної активності (стимульно-продуктивного, евристичного та креативного).

Як підсумок циклу проведених досліджень, С. Максименко виокремив фактори, які тісно пов'язані з інтелектуальною активністю – цілесамостійності та самостійності суб'єкта в процесі розв'язання проблемних завдань [6, с. 106].

Креативність не є тотожною високому рівню інтелектуального розвитку. На основі рівня інтелекту не можна судити про творчі здібності. Креативність означає передусім особливий склад розуму. Творчість та інтелект взаємопов'язані. Високий рівень розвитку конвергентного мислення може поєднуватися з низьким рівнем розвитку дивергентного мислення. За таких умов індивід може досягати успіхів у навчанні і бути при цьому безпорадним у самостійній діяльності, творчості. Високий рівень розвитку творчих здібностей, як правило, неможливий без високого рівня розвитку інтелектуальних здібностей. Творчі здібності обов'язково передбачають підвищений рівень інтелектуального розвитку, зате інтелектуали можуть зовсім не мати творчих здібностей.

Література

1. Андрущенко В. П. Основні тенденції розвитку вищої освіти на рубежі століть / В. П. Андрущенко // Вища освіта України. – 2001. – № 1. – С. 11 – 17.
2. Болонський процес у фактах і документах / Упорядники: Степко М. Ф., Боллобаш Я. Я., Шинкарук В. Д., Грубінко В. В., Бабін І. І. – Київ, Тернопіль: ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – 52 с.
3. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психол. очерк. – М.: Просвещение, 1991. – 92 с.
4. Гальперин П. Я. К вопросу о формировании творческого мышления / П. Я. Гальперин, В. Л. Данилова // Школьный психолог. – 1999. – №8 (февраль). – С. 9.
5. Лук А. Н. Психология творчества / А. Н. Лук. – М.: Наука, 1978. – 127 с.
6. Максименко С. Д. Психология в соціальной та психологічній практиці: методологія, методи, програми, процедури / С. Д. Максименко. – К.: Наукова думка. – 1998. – 216 с.
7. Матіюк І. О. Формування творчих здібностей інтелектуального характеру / І. О. Матіюк // Директор школи. – 1999. – №19. – С. 7.
8. Матюшкін А. М. Загадки одаренности / А. М. Матюшкін. – М.: Школа – Пресс, 1993. – 128 с.
9. Момот Л. Л. До проблеми формування творчих здібностей у процесі навчання / Л. Л. Момот, Л. В. Шелестова // Педагогіка і психологія. – 1997. – №2. – С. 53 – 59.
10. Никитин Б. П. Ступеньки творчества или развивающие игры / Б. П. Никитин. – М.: Просвещение, 1990. – 160 с.

11. Пономарёв Я. А. Психология творчества и педагогика / Я. А. Пономарёв. – М. : Педагогика, 1976. – 280 с.
12. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования / М. А. Холодная. – М., Томск, 1997. – С. 273 – 288.